

*Szekszárd**

PELCZÉDER KATALIN

1. A geszták és krónikák ötletes, tetszetős névmagyarázatai olykor évszázadokon át öröklődnek, bekerülnek a tudományosság körforgásába, sok esetben a nyelvészek is elfogadják — olykor különösebb felülvizsgálat nélkül — ezeket az értelmezéseket, és részévé válik az etimológiai irodalomnak. BENKŐ LORÁND még egy-két évtizeddel ezelőtt is arra figyelmeztetett, hogy bizony ma is szükséges kritikával kezelni ezt a hozzáállást, mert „egyrészt szemléleti-módszertani reminiscenciái jelenleg is tükröződnek egyes névmagyarázatokban, másrészt egykori termékeinek kritikátlan felhasználása például a mai magyar történettudományban is nem egy súlyos tévedés forrásává vált.” (1998: 157).

A *Szekszárd* nevét érintő elemzések története tipikus példaként szolgál erre a jelenségre. A városnév első etimológusa, Kézai Simon óta a kérdéshez történészek (Teleki József, Fraknói Vilmos, Kristó Gyula, Vass Előd), szépírók (pl. Garay János), geográfus és etnográfus (Bátky Zsigmond), városatyák (Schneiderbauer Jakab, Kiss Károly, Vendel István) és nyelvészek (Melich János, Pais Dezső, Kiss Lajos, Vadas Ferenc) egyaránt hozzászóltak. A névfejtők többsége a 13. századi krónikás hagyományból (illetve annak egy félreértelmezett változatából) kiindulva egy történethez kötötte a név keletkezését, az egyes szerzők azt egészében vagy részben elfogadták, esetleg finomították, továbbgondolták. A névvel foglalkozók egy másik csoportja a szó hangalakjából kiindulva a latinban vélte megtalálni a megfejtés kulcsát. Mások különböző magyar szavakból próbálták értelmezni a nevet — egyébként nem függetlenül a középkori történetíróknál felmerült szavaktól —, többé-kevésbé figyelembe véve a modern helynévtan (és helynévadás) alapvető elveit. A névfejtések sokféleségének hátterében nyilvánvalóan az is ott áll, hogy mindmáig nem lehet megnyugtató, tudományosan megalapozott választ adni arra a kérdésre, hogy pontosan hogyan is keletkezett a név, a kutatók között nem alakult ki konszenzus az etimológiáját illetően.

2. Írásomban először áttekintem a névfejtések hosszú sorát, feltárva, hogy ki milyen ösvényeken haladt a munkája során, és merre ágaztak tévutak. Elsőként a

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport keretében készült.

modern tudomány előtti etimológiákat, a középkori történeti irodalom ide vonatkozó részeit tárgyalom, majd sorra veszem a 19–20. századi névfejtési kísérleteket, melyek között szintén akadnak tudományon kívüli magyarázatok.

Mindezek után, illetve részben a legfrissebb névelemzésekhez kapcsolódva én magam is elvégzem a név részletes nyelv- és névtörténeti elemzését. Ennek során figyelmet fordítok a különböző típusú forrásokban (oklevelekben és krónikákban) való névelőfordulások bemutatására, különösen a legkorábbiakra, illetve ehhez kapcsolódóan a hangtörténeti elemzésre, ez a fontos szempont ugyanis a korábbi elemzésekben általában erősen háttérbe szorult. Emellett a helynévadási és helynév-tipológiai értékelést igyekszem az eddigieknél jobban előtérbe helyezni.

3. I. Béla király 1061-ben Szekszárdon bencés monostort alapított (VASS 1989: 47). A város nevének létrejöttét Kézai Simon az alapító jellegzetes külső tulajdonságaiból magyarázta a következő történetbe ágyazva: „in suoque monasterio dicto *Sceugzard* sepelitur. Hic enim calvus erat et colore brunus, propter quod suum monasterium diminutive, sicut erat ipse corpore dispositus, sic vocari iussit.” (SRH. 1: 180). Bár vannak újabb fordításai is a műnek, PAIS DEZSŐÉ tükrözi legpontosabban az eredetit: „A saját *Szögszárd*-nak nevezett monostorában temetik el. Tudniillik kopasz volt és barna színű, miért is a monostorát kicsinyítéssel — mivel ő maga ilyen testalkatú volt — ekként hívatta.” (1940: 47). Kézai magyarázatát a következőképpen kell érteni: a *szög* szónak ’barna’, a *szár* szónak ’kopasz’ jelentése volt, a *-d* pedig — mely itt a király alacsony testalkatára utalna — kicsinyítő képzőként funkcionált a régi magyar nyelvben (vö. BÁTKY 1927: 196, FNESz., FRAKNÓI 1879: 9, GARAY 1833: 544, MELICH 1914: 151, PAIS 1940: 48, TELEKI 1863: 124, VASS 1989: 44). BENKŐ LORÁND Anonymus munkamódszerével kapcsolatos alapvető megállapítását, miszerint a helynév — személynév — történés korrelációja a történeti tények, események, személyek tanúságtételeként, igazolásaként szolgált, nagy valószínűséggel erre az esetre is érvényesnek tekinthetjük (1998: 13). A történetíró a helynévből indul ki, abból kreál igazolásként egy személynévet, illetve történetet, de a geszta szövegében — az elhitézés céljából — ez a folyamat azután már fordítva jelenik meg: „történt egykor egy igaz esemény, részt vett benne valamilyen nevet viselő, de mindenestre valóságos személy, amelytől végeredményben nevet kapott a hely” (BENKŐ 1998: 13). *Szekszárd* esetében is tulajdonképpen személynévalkotás történhetett (a magyar személynévkincsben nem igazolható ilyen név létezése, ahogy erre később kitérek), amivel talán az alapítóra való emlékeztetés lehetett a cél. A magyarázatnak van tehát valóságmagja (az alapító I. Béla személye), de a fantázia jut szerephez a név és a történet közötti kapcsolat megalkotásában, méghozzá a helynévnek létező magyar nyelvi elemekkel (*szög*, *szár*, *-d*) való összekapcsolásával. A helynév ilyen módon kétségbevonhatatlan történeti tanúként, realitásként szolgál, fennmaradása esetén akár sok-sok nemzedéken át.

Az utókor számára azután évszázadokon át ez a 13. századi névmagyarázat képezte a kiindulási alapot. A Képes Krónikában kis különbséggel ugyanazt olvashatjuk, mint Kézainál: „Sepultus est autem in monasterio Sancti Salvatoris, quod ipse construxerat in loco, qui dicitur *Zugzard*. Hic enim Bela erat calvus et in colore brunus, propterea suum monasterium ad suam dispositionem, *Zugzard* appellavit.” (SRH. 1: 360). BELLUS IBOLYA fordításában: „A Szent Megváltó monostorában temették el, amelyet maga építtetett azon a helyen, amelyet *Zugzard*-nak hívnak. Béla ugyanis kopasz és barna volt, ezért nevezte el a monostorát a maga külseje után (!) *Zugzard*-nak.” (Képes Krónika 126). A Képes Krónikában az áll pontosabban, hogy „ad suam dispositionem” (‘saját rendelkezése szerint’) nevezte el a monostorát, szemben a Kézainál olvashatóval, miszerint „diminutive, sicut erat ipse corpore dispositus” (‘kicsinyítéssel, mivel ő maga ilyen testalkatú volt’). Tehát a *-d* képzőre vonatkozó részt feltehetőleg nem értette a Krónika írója — PAIS DEZSŐ szerint talán azért, mert a képző ekkor már elavulóban lehetett (1940: 47) —, ezért helyettesíthette a fent idézett szerkezettel.

THURÓCZY JÁNOS A magyarok krónikájában szó szerint idézte elődjét: „Hic enim Bela erat calvus et in colore brunus, propterea suum monasterium ad suam dispositionem *Zewkzard* appellavit” (Thuróczy 95).

BONFININEK a névadásra vonatkozó megjegyzését TELEKI JÓZSEF (1863: 124), majd FRAKNÓI VILMOS (1879: 10) úgy kommentálták, hogy azért nevezték volna el a helyet *Szekszárd*-nak, mert „Béla sánta és barnaszínű volt” (TELEKI i. h.). BONFINI (akinek THURÓCZY műve szolgált egyik kiindulópontul) a *Rerum Ungaricum decades* című munkájában azonban azt írja, hogy „Locus ille *Zewgzardus* ab Ungaris appellatus, quia calvus Bela fuerat ac nigro colore suffusus.” (Bonfini 52), tehát elődeihez hasonlóan szintén Béla kopaszságával és fekete színnel értelmezi a nevet. A félreértést feltehetőleg BONFINI műve alapján dolgozó más szerzők okozhatták: egyrészt Liszti János, aki 1568-ban észrevételeket fűzött BONFINI írásaihoz (SRHM. 332–338), másrészt HELTAI GÁSPÁR, aki az 1568-as Zsámboky János-féle BONFINI-kiadást használta forrásként saját, 1575-ben kiadott Krónika az magyaroknak dolgairól című magyar nyelvű történeti munkájához (Heltai 18). Liszti János először is hibásan idézte BONFINIT az érintett szövegrésznél: „quia Bela cluadus (!) fuerit” (SRHM. 333), azaz ‘mert Béla sánta (?) volt’. Lisztinél a *cluadus* szó áll, valószínűleg a *claudus* ‘sánta’ elírásaként, BONFINI azonban a *calvus* ‘kopasz’ szót használta (lásd fent). A hely elnevezéséhez fűzött kommentárja pedig a saját maga módján értelmezett szóból indul ki: „Imo a fracto crure, quod Ungari vocant Zegetzár.” (SRHM. 333), azaz ‘törött láb, amit a magyarok *szegett szár*-nak neveznek’ (vö. TELEKI 1863: 124, FRAKNÓI 1879: 10). HELTAI GÁSPÁR pedig így fordította BONFINIT: „És a magyarok nevezék aszt a helyt Szekszárdnak, miérthogy Béla sánta és fekete szeg ember volt.” (Heltai 116). PAIS DEZSŐ is utal arra, hogy a *sánta* szó a *calvus* ‘kopasz’ szónak a *claudus*

'sánta' szóval való összezavarása következtében kerülhetett ide (1940: 48). A *fekete szeg* tulajdonság emlegetése (ami a *szeg* színnév ismeretében eleve tautológiának tartható) együtt a *sánta*-val (azaz *szegett szár*-ral) pedig arról tanúskodik, hogy HELTAI feltehetőleg már nem gondolta végig, hogy melyik tulajdonság megnevezése milyen szerepet kaphatott a település nevének létrehozásában.

PETHŐ GERGELY Rövid magyar krónikájában az alapítónak a korábbi történeti munkákban említett három külső tulajdonságát (*fekete szeg színű, kopasz és sánta*) ötvözi, de a három szónak a helynévvel való összekapcsolásával — HELTAIhoz hasonlóan — nem foglalkozik: „és el-temettekét a' Szekszárdi Calastromban kit ű rakatot vala. Vala pedig Bela Király fekete szég szűnű, Kopasz, és Sánta, Kiról osztán a' Várast nevezték Szekszárdnak.” (Pethő 42–43).

EVLIA CSELEBI török utazó névfejtése ugyan nem illeszkedik a magyar geszták és krónikák névmagyarázatainak sorába, de a teljesség (és az érdekesség) kedvéért ezt is érdemes bemutatni. A híres utazó 1663-ban a Szekszárd várában tett látogatása során feljegyezte, hogy a törökök a saját nyelvükön hogyan értelmezték a nevet, illetve hogyan gúnyolták az ott lakókat: „A budai jeles emberek és a pécsi tudósok ezt «*Szik hiszári*»-nak mondják, csakhogy a szegszárdiak e miatt a név miatt nagyon elszomorodnak.” (Cselebi 237). KARÁCSON IMRE, a könyv fordítója pedig meg is magyarázza a szekszárdiak szomorúságának okát: a *szeg* ugyanis 'kutya' jelentésű, így a *Szeg hiszári* 'kutyavár'-at jelent, emellett az első szó *szik*-ként is ejthető, ami trágár értelmű szó (i. h.).

A fentiekén kívül létezik egy, az előzőektől teljesen különböző „régimonda” is *Szekszárd* nevééről, ami az Árpád-kornál jóval régebbi időket, a város római kori múltját idézi fel (lásd GARAY 1833, TMFN., VADAS 1982, VENDEL 1941). A 2. század elején épült ki Alsó-Pannóniában az Alisca nevű római katonai tábor, aminek a pontos helyét a régészek vitatottnak tartják, mindenesetre sokáig tartotta magát az a nézet, hogy Alisca a mai Szekszárd helyén állt (V. PÉTERFI 1989: 12). A rómaiak egykori jelenlétével összefüggő névmagyarázat pontos forrását és keletkezésének idejét nem lehet meghatározni, mindenesetre legelőször GARAY JÁNOS írt arról 1833-ban, hogy egy helyi hagyomány szerint a rómaiak nevezték el latin nyelven a helyet az itt emelt hat oltárról: „E' mellett régi monda, hogy a' Romaiak e' gyarmatot «ad Sex Aras» nevezék legyen azon hat oltárokról, mellyeket itt — talán hat főisteneiknek — emeltek, 's innét vélik némellyek a' városnak mai nevezét is származtathatónak, mellyekből Szegszárdot »Sexard«nak írják.” (1833: 545). PESTY FRIGYES nagyszabású, az egész országra kiterjedő helynévgyűjtésének a „Mit lehet tudni köztudomásból, hagyományból, írott vagy nyomtatott emlékekből a név eredetéről, értelméről...?” kérdésére a város vezetői, Schneiderbauer Jakab városbíró és Kiss Károly főjegyző 1865-ben — más magyarázatok mellett — a következő választ is elküldték: „Szegszárd nevééről a hagyomány, vagy még inkább némely diákos emberek véleménye után az maradt

fenn, mintha a rómaiaknak hat oltára — *Sexarae* — lett volna”, továbbá azt, hogy a latinos műveltségű polgárok ezután is szívesen származtatták a város nevét „Sexarduis montibus”, tehát a „hat magas hegyek” szavakból (idézi VADAS 1982: 50). A latin eredeztetésben azonban ők maguk is kételkedtek, meggyőződésük volt, hogy a rómaiak *Szekszárd*-ot „sem ad sex aros, sem ad sex arduos montes” nem nevezték (i. h.). A TMFN. így idézi a PESTY-gyűjtés *Szekszárd*-ra vonatkozó részét: „Az ókorban mint a közép Pannóniához tartozó római telepnek neve *Alisca* volt... Szegzárd nevééről hagyomány vagy inkább némely diákos emberek véleménye után az maradt fenn; mintha nevét a rómaiaktól kölcsönözte volna ’s mintha itt a rómaiaknak hat oltára — *Sexarae* lett volna. Némelyek pedig — szinte a diákosok közül — Szegzárd nevét *Sexarduis montibus* hat magas hegytől — szeretik származtatni” (TMFN. 468). A név latin származtatása azon alapulhat, hogy a magyar helynév és a latin szavak hangalakilag közel állnak egymáshoz (a településnév okleveles forrásokban latinul ráadásul többnyire *Sexard* vagy *Saxard* írásformájú), a hangalaki hasonlóság pedig egyébként is gyakran áll naiv névmagyarázatok háttérében (vö. VADAS 1982: 51). Az elképzelésnek az is ösztönzést adhatott a 19. század közepén, hogy például 1845-ben több római kori leletet is feltártak a város területén, amelyek nagy érdeklődést és számos vitát váltottak ki (FRAKNÓI 1879: 6–7, V. PÉTERFI 1989: 15).

4. Az utóbbi bő száz évben született névfejtések bemutatása és felülvizsgálata előtt érdemes áttekinteni, hogy az idők során milyen formákban fordult elő a név a különböző típusú forrásokban (oklevelekben, történeti irodalomban), és a hangtörténeti változások hogyan befolyásolták a hangalakját.

Az etimológiai elemzés szempontjából a legrégebbi adatok a legértékesebbek, melyek pedig okleveles előfordulások. A pécsváradi apátság alapítólevele említi először a település nevét. Az 1015-re datált Pécsváradi alapítólevél azonban többszörös átíratból ismert, hamis, mások véleménye szerint esetleg nem teljes egészében hamis, hanem nagyrészt utólagos betoldásokat tartalmazó interpolált oklevél (SZÖKE 2020: 85): +1015/+1158 [1220 k.]/1323/1403/PR.: *Zaczard* (DHA. 1: 73). Ezt a feltételezhetően korai névadatot emiatt azonban sajnos nem tudjuk pontosan időhöz kötni. A helynév először hiteles és eredeti oklevélben az 1086-os Bakonybéli összeírásban fordult elő *Zaczardi* (DHA. 1: 253) formában. A név tövéghangzós alakjával ezen az oklevélen kívül csak annak egy későbbi átíratában találkozunk: 1086/1368: in *Zaczardi* (DHA. 1: 260). A következő fennmaradt adatok a 13. század elejéről valók: 1212: *Soksardiensi* (SZENTGYÖRGYI 2011: 23), 1218: *Sacsard* (PRT. 1: 644). Ennek az adatnak is a 11. századival azonos olvasata feltételezhető, tehát az első szótagban mély és nyílt magánhangzó van (és ha nem is lehetséges pontosan datálni a Pécsváradi alapítólevél adatát, de úgy tűnik, az is ezt a korai nyelvallapotot mutatja). Tehát a [szákszárdi ~ szákszárdi] olvasat tükrözheti a legkorábbi ismert formáját a névnek. A helynév a 15. század

végéig döntően ebben a formában, mély és nyílt magánhangzókkal jelent meg az oklevelekben, beleértve a latin nyelvű említéseit is: 1226: *Saxardiensis* (PRT. 1: 681), 1267: *Saxardia*, *Saxardiense* (Cs. 3: 411), 1342: *Saxardiensis* (PRT. 12/B: 56), 1360, 1383: *Saxardiensis* (DHA. 1: 166, 167), 1403, 1409: *Saxardiensis* (Cs. 3: 411), 1422: *Saxardiensis* (DHA. 1: 169), 1429: *Saxardiensis* (Cs. 3: 406), 1469: *Saxardia* (PRT. 8: 529), 1472, 1479: *Saxardia* (Cs. 3: 406, 411), 1485: *Saxard* (Cs. 3: 411), 1517: *Saxardiensis* (PRT. 8: 562) stb. Sajátos, elszigetelt előfordulásnak tűnik a következő, első szótagjában zárt magánhangzót tartalmazó adat, mely egy pecsét köriratában olvasható: 1269: *Zuczard* (PRT. 12/B: 54).

A legkorábbi vegyes hangrendű forma egy 1226 körüli oklevél latin nyelvű említése: *Sexardiensis* (PRT. 1: 679). További két [szekszárd] olvasatú alak jóval később, a 15. században bukkant fel (1401: *Zekzard*, Cs. 3: 411; 1471: *Castellum in Sexard*, Cs. 3: 406), de ez a forma még ekkor is jelentős kisebbségben volt a [szakszárd] alakokhoz képest, ahogyan az a fenti adatsorral való összehasonlításból látható. Az ezt követő évszázadokban viszont fokozatosan a vegyes hangrendű változatok kerekedtek felül: 16. század: *Sexardiensi* (DHA. 1: 167), 1700-as évek vége: *Szexardiensis* (VENDEL 1941: 223), 1833: *Szegszárd* (GARAY 1833: 545) stb.

A helynévadatok előfordulásainak kronológiájából tehát egyértelműen egy elhasonulási folyamatra, méghozzá a *Szakszárd* > *Szekszárd* hangváltozási irányra következtethetünk.

A középkori történeti irodalomban előforduló névadatokat az oklevelektől különválasztva érdemes szemügyre vennünk. Kézai Simon 13. század végén írt krónikájában a helynév az okleveles használati módtól eltérően *Sceugzard* (SRH. 1: 180) alakban jelent meg, aminek [szökszárd] ejtése rekonstruálható. Ez az írásmód pedig tökéletesen egybeesik Kézai értelmezésével, miszerint a helynév a *szög* 'brunus, barna' + *szár* 'calvus; kopasz' + *-d* összetevőkből épül fel. A Képes Krónikában a helynév *Zugzard*-ként szerepel (SRH. 1: 360, 380, 402), akárcsak Henrik Mügeln német nyelvű krónikájában (1359: *Zuckzard*, *Czuckrad*, *Zukzard*, SRH. 2: 174, 188, 268). A *szög* színnév esetlegesen zártabb ejtésre utaló írásformákban is előfordult a 13–14. században (lásd 1290, 1314, 1321, 1334, 1340: *zug*, 1317, 1339: *zugh*, 1325: *Sug* stb., OklSz. *szög*¹), így feltételezhető, hogy a Képes Krónika szerzője is ezt a szót (és ejtést) jegyezhetette le a névben. A 15. század végén BONFININél szintén a *Szögyszárd* alakot láthatjuk: *Zewgzardus* (Bonfini 52); THURÓCZY viszont az *ő*-s, *e*-s és *ü*-s formát változtatva használja művében: *Zewkzard*, *Zegzard*, *Zugzard* (Thuróczy 95, 104, 113). A 15. századtól a *szög* színnév az OklSz. tanúsága szerint gyakrabban jelent meg illabiális magánhangzóval (1396/1405, 1428: *zegh*, 1401: *Zeeg*, 1451, 1452, 1484: *Zeg* stb.), talán ez indokolhatja THURÓCZYnál is az illabiális magánhangzó használatát, a régebbi szerzőket követő *ő* és *ü* mellett. Feltűnő, hogy míg az oklevelekben következetesen

zöngétlen *k* mássalhangzó van az első szótag végén (egyúttal az ejtésnek megfelelően), a krónikairódalomban több esetben *g*, ami esetleg a tudatos etimologizálás jele, nyoma is lehet.

A 16. századi és későbbi történetírók a településnév lejegyzésekor feltehetőleg a korabeli beszélt nyelvi formára hagyatkozhattak, melyben akkorra az elhasonulással létrejött *Szekszárd* alak rögzült: HELTAI GÁSPÁRNál *Szekszárd* (Heltai 116), PETHŐ GERGELYnél *Szekszárdi* (Pethő 43) szerepel (kivételesen a *Chronicon Knauzianum*, ahol a név *Saxuord* alakban jelenik meg, SRH. 2: 332).

A helynév oklevelekben és történeti munkákban való előfordulásait tekinti át az 1. ábra. (Az itt közölt adatok forrásait lásd a 4. pontban!)

krónikák	
magyar	latin
1282–1285: <i>Sceugzard</i> (Kézai)	1497: <i>Zewgzardus</i> (Bonfini)
1358: <i>Zugzard</i> (Képes Krónika)	
1359: <i>Zuckzard</i> , <i>Czuckrad</i> , <i>Zukzard</i> (Henrik Mügel)	
1488: <i>Zewkzard</i> , <i>Zegzard</i> , <i>Zugzard</i> (Thuróczy)	
16. sz.: <i>Saxuord</i> (<i>Chronicon Knauzianum</i>)	
1568: <i>Zegzardi</i> (Liszi)	
1575: <i>Szekszárdnak</i> (Heltai)	
1660: <i>Szekszárdi</i> (Pethő)	
oklevelek	
magyar	latin
+1015/+1158 [1220 k.]/1323/1403/PR.: <i>Zaczard</i>	1212: <i>Soksardiensi</i>
1086: <i>Zaczardi</i>	1226: <i>Saxardiensis</i>
1218: <i>Sacsard</i>	1226 k.: <i>Sexardiensis</i>
1269: <i>Zuczard</i>	1267: <i>Saxardia</i> , <i>Saxardiense</i>
1368: <i>Zaczardi</i>	1342: <i>Saxardiensis</i>
1401: <i>Zekzard</i>	1360: <i>Saxardiensis</i>
1471: <i>Sexard</i>	1383: <i>Saxardiensis</i>
1485: <i>Saxard</i>	1403: <i>Saxardiensis</i>
	1409: <i>Saxardiensis</i>
	1422, 1429: <i>Saxardiensis</i>
	16. sz.: <i>Sexardiensi</i>
	1517: <i>Saxardiensis</i>

1. ábra. A *Szekszárd* helynév előfordulásai a történeti forrásokban

5. Az utóbbi másfél évszázad etimologizálási kísérletei két csoportra oszthatók: az elemzők egyik része személynévi eredetűnek vélte a nevet Kézai Simonhoz hasonlóan, de a személynév értelmezésében tőle eltérő lehetőségeket kerestek; másik részük pedig a város földrajzi adottságaira, fekvésére irányítva a figyelmet új utakon indult el a névfejtésben.

Minden elemző felidézi a város nevét I. Béla királlyal kapcsolatba hozó magyarázatokat, azokat a valószínűség különböző fokán helyezve el: például „erőltetett szószármaztatás” (TELEKI 1863: 124); „a belső alapot és a valószínűség kellékeit nélkülözi”, valószínűtlen a krónikairók által feltételezett névadási mód, azaz egy személy külső (ráadásul jelentőség nélküli és sok embernél általános) tulajdonságai által motivált helynévadás, „hasonló esetet az onomasticonokban hiába keresnénk”, „a nyelv logikája” ellen való két egymással össze nem függő tulajdonságnak egy szóban való egyesítése (FRAKNÓI 1879: 9–10); a Kézai-féle etimológia annyiban jó, hogy személynévből magyarázza a helynevet (PAIS 1940: 48); „a krónikás etimológiája csak részben fedheti az igazságot” (Képes Krónika 334); Kézai magyarázatának csak bizonyos mértékben adható hitel (FNESz.); „mindazon korábbi magyarázatok, amelyek Béla király személyéből indultak ki, hamis útra tévedtek” (VASS 1989: 45). A kétségek a fent idézettek mellett amiatt merültek fel többeknél, hogy Szekszárd mint település Béla király 1061-es apát-ságalapítása előtt is létezett, és ha lakott volt, minden bizonnyal névvel is kellett rendelkeznie (FRAKNÓI 1879: 9, VASS 1989: 45, VENDEL 1941: 16, VADAS 1982: 54).

5.1. Először a személynévi eredetet feltételező etimológiákat veszem sorra.

A város középkori történetét megíró VASS ELŐD a középkori történetírókhoz hasonlóan konkrét személyhez, de nem I. Bélához (és az ő nevéhez) kötötte a *Szekszárd* helynév létrejöttét, hanem annál régebbi eredetűnek vélte (1989: 44). Árpád dédunokájának, Szár Szerindnek Tolnában voltak birtokai (GYÖRFFY 1977: 50, 62), a mai Szekszárdon a Bartina-hegy alatti település mellett feltételezik egykori szálláshelyét (VASS 1989: 40). VASS ELŐD felvetése az, hogy a birtokos személyének, *Szaránd*-nak a neve kapcsolódott még a 10. században a település eredeti, régebbi *Szék* nevéhez (így jött létre *Székszaránd*), majd az idők során a két név „a kiejtés változásaival egybemosódott” (VASS 1989: 44). Mivel egyrészt ilyen hangtani változásra (*Szék* + *Zyrind*, ÁSz. 850) nincsenek más példák, másrészt a helynévben egyébként is mély magánhangzókat kell feltételeznünk a névadatok alapján, ezért ez a feltételezés elvethető.

A helynév személynévi eredete mellett foglalt állást PAIS DEZSŐ (1940), ezt az ő nyomán KÁLMÁN BÉLA (1969), KISS LAJOS (FNESz.) és KRISTÓ GYULA (Képes Krónika) is elfogadták. PAIS Kézai Simon helynévmagyarázatából indult ki, annyiban tartva azt helyénvalónak, hogy „a helynév személynévből lett, illetőleg emberi vonatkozású indítéka volt a helynévadásnak” (1940: 48). A személynevet viszont Kézaitól és a krónikairódomtól eltérően nem két különböző tulajdonságot jelölő melléknévre, hanem a régi nyelvbeli *szegszár* ~ *szögszár* ’sötétes, feketés szőrzetben világos vagy fehér foltot viselő ló’ összetett színnévre vezette vissza, melyből *-d* képzővel válhatott személynév, majd abból helynév (PAIS 1940: 47–48). Emberre vonatkozóan a *szögszár* lószínnév PAIS szerint kétféle jelentéstartalommal felruházva képzelhető el, mindkettő egyfajta hajviseletet

jelölt volna: 1. a pogány magyarság hajviseletét (lásd I. Béla nagybátyjának, Lászlónak a ragadványneve is *Szár*, a krónikákban többször *Ladislaus Calvus*-ként, illetve *Szár*-ként szerepel); 2. a keresztény szerzetesség jellegzetes hajviseletét, a tonzúrát avagy pilist is jelenthette, akár a teljes pogány kopaszságot jelentő *szár*-ral szembeállítva (1940: 48). KÁLMÁN BÉLA A nevek világá-ban szintén a puszta személynévből lett helynevek között sorolta fel *Szekszárd*-ot, magyarázataiban Kézai és PAIS ötletét vegyítette: „Az e nevet viselő személy *szeg* ~ *szög*, azaz barna hajú volt, de pogány módra lenyíratta haját, és csak egy tincset hagyott meg. A kopasz, lenyírt hajú embert nevezték annak idején *szár*-nak.” (1969: 151). KISS LAJOS azt tartotta legvalószínűbbnek, hogy a régi *szegszár* ’sötétsárga, barnásárga, szögsárga’ színnév *-d* képzővel kiegészülve vált személynévvé, és ez volt a helynév előzménye (FNESz.). KRISTÓ GYULA (a Képes Krónika kiadásához fűzött jegyzetekben) KISS LAJOS színnév → személynév → helynév magyarázatára hivatkozik, hozzátéve, hogy a Képes Krónika szerint „I. Béla ugyanúgy *szár*, *tar* (*calvus*) ’kopasz’ volt, mint Koppány apja *Tar* (*Calvus*) *Zyrind* vagy *Vazul* testvére, *Szár* (*Calvus*) *László*.” (Képes Krónika 334).

A helynév személynévi keletkezését illetően feltétlenül meg kell vizsgálni, hogy az ómagyar korban egyáltalán létezett-e (vagy legalább létezhetett-e) ilyen személynév. Haj- és bőrszínre utaló, különböző színnevekből létrejött személynévek gazdagon adathozhatóak az ómagyar korból, de *szögszár* szóból létrejött személynévet sem az ÁSz., sem a RMCsSz. nem tartalmaz. Csak külön-külön találjuk meg a *szeg* ~ *szög* ’barna’ (1399: Michaelém dictum *Zeg*, 1520: Demetrius *Zewg*; OklSz. *szög*) és a *szár* ’világos színű, sárgás’ vagy ’kopasz’ (pl. 1165: *Scar*, 1282–1285: filiis *Zarladi*slai, ÁSz. 695, 839; 1369: *Johannis* dicti *Zar*, OklSz. 2. *szár*) szavakat személynévként. De az összetétel mint szóalkotási mód a korai ómagyar korban eleve ritka is volt még. Ráadásul az OklSz. kis számú melléknévi *szegszár* ~ *szögszár* adatai azt mutatják (lásd lent), hogy ez a szó lovak színét jelölte, ez a tény pedig magyarázatul szolgálhat arra, hogy személynévként miért nem használhatták. A *szegszár* ~ *szögszár* PAIS által feltételezett két, hajviseletre vonatkozó jelentése pedig adatokkal nem igazolható a régi magyar nyelvben, így hipotetikusan is problematikus egy ilyen személynév létezése. A helynév puszta személynévből való magyarázatát helynévtörténeti és -tipológiai érvek tehát támogathatnák ugyan, de a megfelelő személynév hiánya jelentősen gyengíti.¹

Ezen a helyen érdemes kitekintést tenni, és megvizsgálni a PAIS által felvetett összetett szóból való alakulás lehetőségét is. A régi nyelvben valóban létezett tehát a *szögszár* szó, amit a történeti és etimológiai szótáraink közül egyedül az OklSz. tárgyal külön szócikkben (a *szög* ~ *szög* címszó alatt alcímszóként) kérdőjellel

¹ A (ló)színnév esetleges megjelenéséről személy- és településnevekben lásd TÓTH VALÉRIA e kötetbeli írásában a *Pét* helynév elemzését (2023: 962–964).

jelezve a szó jelentésével kapcsolatos bizonytalanságot. Külön-külön vizsgálva az összetételi tagokat a *szög* 'barna' jelentésű (TESz. *szög*¹), míg a *szár* szónak két jelentése is volt, 'világos színű, sárgás; vöröses' és 'kopasz', melyek közül feltehetőleg a színnévi jelentése volt az elsődleges (TESz. *szár*¹). Az OklSz. három 14. századi adatát közli az összetételnek, ezek mindegyike — a szó szövegkörnyezete alapján — szint, azon belül lószint jelöl: 1311: „Equi sui *zuk zaar* coloris”, 1336: „Quendam equum *Zugzar* coloris”, 1373: „Equum suum *Zugzar* coloris”. PAIS DEZSŐ szerint a *szög* címszónál idézett egyik adat (1357: „Duos equos suos *zeg et zar* coloris”, OklSz.) bizonyítéku szolgálhat arra, hogy a szó mellérendelő szerkezetből forrt egybe összetétellé (1940: 47). A *szár* szó az utótagja a *szószár* színnévnek (*sző* 'szürke, fehéres, szöke'), mely az OklSz. szerint szintén kérdéses jelentésű: 1347: „Equum suum *zeuzar* coloris”, 1479: „Vnum equum *Zewzaar*” (OklSz. 2. *sző*). Ezekben az esetekben a színnévvel sötétes-feketés (illetve sárgás) szőrzetben világosabb foltot viselő lovat jelölték (vö. PAIS 1940: 47). Jelentésanilag mindenképpen problematikus egy elsősorban lovakra használt színnév előfordulása helynévi szerepben, de azért érdemes szemügyre vennünk a színnevek és a településnevek összefüggését az ómagyar korban. A FNESz.-ben olyan településnevekre kerestem példákat, melyekben a *fehér*, *fekete*, *kék*, *sző*, *zöld* színnevek valamelyike szerepel. A FNESz. az esetek többségében nem foglal egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy ezek a településnevek hogyan keletkeztek, a szócikkek többségében a következő megfogalmazásokkal találkozhatunk: a személynévként is használt színnévből, illetve annak képzős származékából jött létre a falu neve; nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a helynév előzménye személynév volt (*Fejérd*, *Kék*, *Kékcse*, *Kéked*, *Kékes*, *Zöldes*). A *Szód*, *Szöke*, *Szökéd* nevek esetében viszont csak személynévből való alakulást vesz számba. Egy esetben a mikronéven keresztül való áttétel lehetősége is fölmerül (*Fejérd*). A FNESz.-ben tárgyalt színnévi lexémát tartalmazó településnevek abban különböznek az itt elemzett *Szekszárd*-tól, hogy mindegyik esetben valóban kimutathatók feltételezhető személynévi előzmények, ezért ezek esetében valóban joggal vethető fel a személynévi áttétel lehetősége is. De a szócikkek óvatos megfogalmazása a közvetlenül színnévből vagy mikronéven keresztül való áttétel lehetőségét sem zárja ki a névkeletkezés folyamatában (*Fejérd*, *Kék*, *Kékcse*, *Kéked*, *Kékes*, *Szód*, *Szöke*, *Szökéd*, *Zöldes*). Mindezek mellett hangtani nehézségek is felmerülnek a *szegszár* ~ *szögszár* színnév és a *Szekszárd* helynév egyeztetését illetően, ugyanis a 4. pontban láthattuk, hogy a legrégebbi időkre vonatkozóan *Szakszárd(i)* alakot feltételezhetünk.

Azt is szükséges tisztáznunk, hogy a *-d* képzőnek milyen szerepe lehetett a helynév keletkezésében. PAIS azt írta, hogy a személynév, mely a helynév alapjául szolgált, eleve *-d* képzős lehetett (1940: 48), ekképpen vélekedett KISS LAJOS is (FNESz.). Színnévből való származtatás esetén elviekben szintén számolhatunk

egy *-d* képzős kiinduló alakkal, ugyanis az ómagyar korban több színnév is használatos volt ezzel a képzővel (*fehéd, feketéd, kéked, szöd, tard*, köztük a *szárd* is) K. PALLÓ MARGITnak egy régi színneveket tárgyaló tanulmánya szerint (1974: 351). Akár személynévi, akár köznévi (színnévi) előzményre vezetnénk is vissza a szót (mindegyiknek igen kicsi a valószínűsége), mindkét esetben feltételezhetnénk a fentiek mellett azt is, hogy a *-d* részt vett a helynév keletkezésében. Itt érdemes idézni MELICH JÁNOST, aki a Kézai által értelmezett *Szekszárd* név ügyét éppen a *-d* képző funkciója kapcsán érintette: ahogyan Anonymus magyarázata szerint *Bors(u)* úr Boldva mellett épített várának neve *Borsod*, úgy lett Kézainál I. Béla *Szegszár* nevéből *Szegszárd* (1914: 151). MELICH tehát párhuzamot vont a két történetíró technikája között, és a *-d* helynévképzői funkcióját (kicsinyítő képzői mellékszereppel) feltételezte (1914: 151).

5.2. A helynév keletkezésének vannak olyan, különböző magyar köznevekből kiinduló magyarázatai is, melyek a névtani-etimológiai szakirodalomba nem épültek be.

Némelyek ezek közül azért nem váltak ismertté, mert nyelvészetileg-névtanilag nyilvánvalóan megalapozatlan, nem elfogadható névfejtések, mint például TELEKI JÓZSEFÉ, aki a 'barna' jelentésű *szög* szó és a *zárda* főnév jelzős kapcsolataként értelmezte a nevet (azaz *Szögzárda* > *Szögszárd*), mégpedig a monostor (avagy *zárda*) barna falaira utalva (1863: 124). Akik a *zug* és a *zár* szavakat értették bele a névbe (lásd TMFN., VASS 1989: 44, VENDEL 1941: 16), feltehetőleg a név középkori írásmódjából merítették az ihletet (vö. „igen érdekes a bécsi krónika feljegyzése, amely Szekszárdot „Zugzárd”-nak írja le”, VENDEL 1941: 16). A PESTY-féle gyűjtésben olvasható először a *zug* és *zár* szavakon alapuló magyarázat: „Bátától Szegzárdig a hegyláncz egy zugot képez [...], és a *zugot* a' Szegzárdi hegy éjszaki vége bezárja: innét eredhetett *Szegzárd*-nak neve először is *Zugzár* is így idővel *Szegzárd*” (TMFN. 468).

Van azonban néhány megfontolásra érdemes elképzelés is. A névadás indítékaként a város földrajzi környezete, fekvése először a *zug* és *zár* szavakból való magyarázatokban merült fel. Ezt a névadási motivációra vonatkozó ötletet később más kutatók is hasznosították, ám ők más szavakból próbálták kikövetkeztetni a helynevet: a többjelentésű (illetve homonim) *szeg* vagy *szék* földrajzi köznévből és a szintén sok jelentéssel bíró *szár* lexémából (BÁTKY 1922, 1927, VIRÁGH 1930, VADAS 1982, VASS 1989).

Tanulságos ezért megnézni ezeknek a szavaknak (*szár, szeg, szék*) a helynév-alkotó szerepét. A *szár* szónak 'világos színű, sárgás, vöröses' és 'kopasz, tar' jelentése is volt, s feltehetőleg a 'világos, fehér' jelentése lehetett az elsődleges (TESz. *szár*¹). A *szár*-ból település- és domborzati nevek jöttek létre, a régi földrajzi nevekben nem dönthető el minden esetben, hogy a szó a talaj színére vagy a növényzet hiányára utal-e. *Szár* nevű helység volt Fejér (1326/1327/1383: *Zaar*,

FNESz. *Szár*), Győr-Sopron (1214–1240 k.: *Zaar*, FNESz. *Szár föld*) és Bihar megyében (1221/1250: *Zaar*, KMHsz. 1: 249), *Szárd* nevű vár, illetve várhegy Szögliget mellett (1268/1273: *Zard*, 1459: *Zardwaar*, FNESz. *Szádvár*). A *Szárberény* településnévben jelzőként szerepel (FNESz. *Vörösberény*), ahogyan domborzati nevekben is: *Szár-hegy* a Tihanyi összeírásban (1211: *Zaarhegy*, OklSz. *szár*, lásd még KOVÁCS 2015: 175–177) és Abaúj vármegyében (1321: *Zarhyg*, KMHsz. 1: 249), *Szár-somlyó* Baranya vármegyében (1249/1291: *Saarsumlu*, 1289/1291: *Scarsumlou*, KMHsz. 1: 249) található. (BÁTKY ZSIGMOND megjegyzi, hogy hasonló képzésű szinonim helynévnek tekinthető a *Tar* és a *Tard*, illetve a jelzős *Tar-kő*, 1927: 197.) Többrészes név alaptagjaként viszont nem fordul elő a *szár*. A *Szár* helynevekben elvileg személynév is lehet (FNESz. *Szár*), de így sem találunk példát alaptagként való előfordulására. A ’növényzet nélküli, tar, kopasz’ jelentésű *szár* lexemával tartotta megfeleltethetőnek *Szekszárd* második névrészét BÁTKYn kívül (1927: 197) VIRÁGH RÓZSA (1931: 299) is. VADAS FERENC úgy vélte, hogy a *Szár* víznévként került a település nevébe, a folyót pedig a hordalékától sárga (*szár*) színéről nevezhették el (1982: 57). Magyarázatának két gyengéje van: 1. a *szár* lexéma víznevekből az Árpád-korban nem mutatható ki (vö. GYÖRFFY 2011), 2. kétrészes helynevek alaptagjaként való előfordulására sincs példa (lásd fent).

A feltételezett előtagot a színnévi jelentésű *szeg*-en kívül a ’szeglet, falurész’ (BÁTKY 1927: 196–197, VIRÁGH 1931: 299) és a ’szöglet, csúcs, zug, kiszögellés’ (VADAS 1982: 53) értelmű *szeg*-gel, illetve a *szék* ’mocsár, mocsaras hely’ (VASS 1989: 44) szavakkal is összefüggésbe hozták. A ’sarok, szöglet, kiszögellés’ értelmű *szeg* (TESz. *szeg*²) gyakori helynévalkotó elem, és általában valamilyen szegletben, kiszögellésben lévő helyet jelöl. Helynevek előtagjaként ritkábban (1067 k./1267: *Sceghalom*, FNESz. *Szeghalom*; 1121/1420: *Zeglegeth*, FNESz. *Szigliget*; 1332–35: *Sicliget*, FNESz. *Szögliget*; 1396: *Zeguar*, FNESz. *Zalaszegvár*; 1476: *Zeghegyhaz*, FNESz. *Szeghegy*; 1484: *Zeghfalwa*, FNESz. *Szirb*), utótagjaként jóval gyakrabban (1348: *Nagszeg*, FNESz. *Egyháznagyszeg*; 1513: *Sarzegh*, FNESz. *Zalásárszeg* stb.) fordul elő, és arra is van példa, hogy önállóan (1264: *Zeg*, FNESz. *Egyháznagyszeg*; 1332: *Zeegh*, FNESz. *Szegvár*) alkot helynevet. A *szeg* helynevek részeként sok esetben azt fejezi ki, hogy az adott hely vminek (általában vízfolyásnak) a szögletében épült (vö. FNESz. *Zalaszegvár*, *Szeghalom*, *Szeghegy*, *Szegvár*, *Szeged*). VADAS FERENC a település földrajzi környezetéből indult ki a *Szekszárd* név magyarázatakor: szerinte a *szeg* névrész azzal magyarázható, hogy a település a Sár folyónak az északi szögébe épült, ahol a folyó a hegyet megkerülve a város alatt délnek fordul (1982: 56). Elképzelése támogatására VADAS a környék helynévanyagából is mutat példákat a *szeg*-re (*Gabi-szeg*, *Kap-szeg* és *Tó-szeg* Szekszárd mocsaras, mély fekvésű területei, elhagyott folyómedrek, 1982: 57). A magyarázat névtani szempontból tehát

ugyan megállhatná a helyét, azonban hangtörténetileg problematikus a *szeg* elem igazolása a név korai előfordulásai alapján (lásd a 4. pontban írottakat).

VASS ELŐD vetette fel a névnek a *szék*, illetve a *szik* szóval való kapcsolatát (1989: 44). Ezek a szavak 'mocsár; időszakos vízállás', 'szikes talajú terület', '(királyi) székhely', 'bírói szék' jelentésben egyaránt helynévalkotó szerepűek voltak az ómagyar korban (OklSz., TESz. *szék*¹, *szik*). (SZENTGYÖRGYI RUDOLF a szintén Tolna megyei *Cikádor*, *Székudvar* név elemzése során tekintette végig, hogy a *szék* milyen értelemben szerepelhet a névben, 2011: 24–25.) Tolna megye mai helynévanyagában a *szék* ~ *szik* elsősorban 'szikes talajú terület', illetve 'mocsár, időszakos vízállás' jelentésű (lásd *Székés* nevű mocsár, *Székös-tó*, *Kis-székös*, TMFN. 180, 401; *Széköd*, *Szék-tó*, VADAS 1982: 56). Alakilag az *é*-s változata volt jellemző a területen nemcsak ma (TMFN. 45, 482, 501), hanem régen is (OklSz.). Szekszárd a középkorban a Sárköz nyugati szélén, a Sárköz mocsaras árterületén jött létre, a Sárvíz három ága folyt a területen, medrei helyenként tavakat alkottak, a középkorban vadabb vízivilág jellemezhetette, melyet az emberi művelés a 19. században kezdett átalakítani (VASS 1989: 39). Ez a középkori földrajzi környezet tehát indokolhatja a *szék* helynévként való megjelenését a település nevében. A *szék* zömében helynevek alaptagjaként áll, de ritkábban helynevek első névrészeként is megjelenik, ezekben az esetekben az alaptag földrajzi köznév: *Székfalu* (1332–35: *Zekfolw*, KMHsz. 1: 253), *Szék-lak* ([1230]/1231: *Scecloc*, KMHsz. 1: 254), *Szék-mező* (1330: *Zekmezeu*, KMHsz. 1: 254), *Szék-patak* (1270–72: *Scecpotok*, KMHsz. 1: 254), *Szék-szó* ([1067 k.]: *Sceczov*, KMHsz. 1: 254), *Székudvar* (1212: *Sekudwor*, SZENTGYÖRGYI 2011: 23). A természetföldrajzi környezet tehát megengedné a *szék* előtag feltételezését *Szekszárd* nevében. Névntani-névtypológiai szempontból azonban már felmerülnek kérdések: hasonló névstruktúrát — azaz *Szék* + helynév (esetleg *Szárd* hegynév?) szerkezetet — nem találunk, emellett a 11. században a kétrészes névstruktúra is még eleve nagyon ritka. Az etimológia hangtani nehézségei pedig nemigen áthidalhatók.

6. A számos névmagyarázati lehetőség áttekintéséből jól látható, hogy a középkori történeti irodalomból származó névértelmezések hosszú időre megszabták az etimológiai megfejtések irányait. A névelőfordulások alapos átvizsgálása és elemzése hasznosnak bizonyult, ugyanis bebizonyosodott, hogy a krónika- és gesztairadalomban előszeretettel használt *Szögszárd* névalak tudatos névmódosítás eredménye lehetett, a változtatás pedig a név értelmesítését, etimologizálását szolgálhatta. Ez az elferdített névalak pedig a modern kori nyelvtudomány képviselőit is erősen befolyásolta.

A személynévből való keletkezést nem lehet meggyőzően bizonyítani, mivel hasonló személynév a magyar névállományban nem mutatható ki, és szemantikai alapon sem igen feltételezhető ilyen név egykori léte. Elvethető a *szögszár* színnévből való alakulás lehetősége is. A név szintagmatikus úton való keletkezése

különböző köznevekből (például *szék* ~ *szik* vagy *szeg* ~ *szög* + *szár* + *-d*) egyrészt hangtani nehézségekbe ütközik, de a teljes név feltételezett szemantikai tartalma és névtipológiai, névszerkezeti jellemzői is további, nehezen megoldható kérdéseket vetnek fel. Sajnos a nevet most sem sikerült megfejtenünk, de az eddigi elemzési kísérletek gyengéit talán a korábbinál tisztábban láthatjuk.

Irodalom

- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- BÁTKY ZSIGMOND 1922. Cikádor. *Föld és Ember* 2: 235–237.
- BÁTKY ZSIGMOND 1927. Szegszárd. *Föld és Ember* 7: 196–197.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bonfini = BONFINI, ANTONIO, *Rerum Ungaricarum decades. 2. kötet*. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum 15. század. Szerk. FÖGEL JÓZSEF–IVÁNYI BÉLA–JUHÁSZ LÁSZLÓ. Lipcse, B. G. Teubner, 1936.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3., 5.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1913.
- Cselebi = EVLIA CSELEBI török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította: KARÁCSON IMRE. Az előszót, a szómagyarázatokat írta, a jegyzeteket átdolgozta: FODOR PÁL. Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Diplomata Hungariae Antiquissima 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- FRAKNÓI VILMOS 1879. *A szekszárdi apátság története*. Budapest, Franklin Társulat.
- GARAY JÁNOS 1833. Szegszárdi régiségek. *Honművész* 1., nov. 24. 544–546.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Heltai = HELTAI GÁSPÁR, *Kronika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte: KULCSÁR MARGIT, bevezetés: KULCSÁR PÉTER. Budapest, Magyar Helikon, 1981.
- KÁLMÁN BÉLA 1969. *A nevek világa*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Képes Krónika*. Fordította: BELLUS IBOLYA, jegyzetek: KRISTÓ GYULA. Budapest, Európa Kiadó, 1986.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk., *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 34. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

- MELICH JÁNOS 1914. Keresztneveink. *Magyar Nyelv* 10: 149–156.
- OKISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevélszótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz*. Budapest, Hornyánszky, 1902–1906.
- PAIS DEZSŐ 1940. Szekszárd. *Magyar Nyelv* 36: 47–48.
- K. PALLÓ MARGIT 1974. Farkas — ordas. *Magyar Nyelvőr* 98: 348–351.
- V. PÉTERFI ZSUZSANNA 1989. Szekszárd a római korban. In: K. BALOGH JÁNOS szerk., *Szekszárd város történeti monográfiája I. Szekszárd, Szekszárdi Városi Tanács*. 11–16.
- Pethő = PETHŐ GERGELY, *Rövid magyar cronica, sok rendbéli fő historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedegettetet és irattatot Petthő Gergelytől*. Bécs, 1660. https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0955/?pg=1&layout=s
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 1–12*. Budapest, Stephaneum, 1912–1916.
- SRH. = SZENTPÉTERY, EMERICUS szerk., *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arapadianae gestarum 1–2*. Budapest, 1937–1938.
- SRHM. = KOVACHICH, MARTINUS GEORGIUS. szerk., *Scriptores Rerum Hungaricum Minores I*. Buda, 1798.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2011. *Cikádor. Helynévtörténeti Tanulmányok* 6: 7–35.
- SZŐKE MELINDA 2020. Tővégi magánhangzós helynevek a Pécsváradi alapítólevélben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 16: 85–96.
- TELEKI JÓZSEF 1863. *Hunyadiak kora Magyarországon. 6. kötet/1. rész*. Sajtó alá rendezte: SZABÓ KÁROLY. Pest.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történet-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- Thuróczy = THURÓCZY JÁNOS, *Chronica Hungarorum*. Kiadja: GALÁNTAI ERZSÉBET–KRISTÓ GYULA. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.
- TMFN. = ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF, *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- TÓTH VALÉRIA 2023. Anonymus Gesta Hungarorumának Veszprém megyei kötődésű szörványai. *Magyar Nyelvjárások* 61: 959–973.
- VADAS FERENC 1982. Szekszárd nevének eredete. *Dunatáj* 5/1: 50–57.
- VASS ELŐD 1989. Szekszárd az apátság alapításától a török kiveréséig. In: K. BALOGH JÁNOS szerk., *Szekszárd város történeti monográfiája I. Szekszárd, Szekszárd Városi Tanács*. 39–94.
- VENDEL ISTVÁN 1941. *Szekszárd megyei város monográfiája*. Szekszárd, Molnár-féle Nyomdai Műintézet.
- VIRÁGH RÓZSA 1930. Magyar helységnevek eredete 3. *Föld és Ember* 10: 258–317.

Etymology of the settlement name *Szekszárd*

The paper discusses the etymology of the Hungarian settlement name *Szekszárd*. In the medieval chronicle literature Simon Kézai first wrote about the origin of the name: he connected it to the foundation of the Benedictine monastery in Szekszárd, and he assumed that the place name was created from a personal name. This idea continued, with minor modifications, into the 20th century. The article reviews previous analyses and it is based on modern place-naming principles. Special attention is paid to data from different types of sources (charters and chronicles) and to the sound-historical analysis.

Keywords: *Szekszárd*, toponym etymology, word history, non-scientific etymologies

Pelczéder Katalin
ORCID: 0000-0003-1132-349X
Pannon Egyetem
pelczederk@gmail.com